

Illyés Bence
Országos Rabbiképző - Zsidó Egyetem
judaisztika szak, III. évfolyam

*A nemzetvallás és a kulturális emlékezet megjelenései egy neológ katona
imakönyvben és homíliákban az első világháborúban*

Az első világháború az Osztrák-Magyar Monarchia minden csoportja számára új élethelyzetet teremtett, amely új viszonyulások és stratégiák megalkotását követelte meg a Monarchia zsidó csoportjaitól is. A magyarországi neológ zsidó csoportok¹ számára a Nagy Háború lehetőséget teremtett arra, hogy a közös áldozatvállalásban való részvétel által bizonyítsák hűségüket és a nemzethez való tartozásukat.² Ezt a jelenséget vizsgálva dolgozatomban a magyarországi kongresszusi irányzathoz kötődő rabbik néhány, a háború idején megjelent homíliáját, valamint a *Pajzs és Vért* című, az első világháborúban az izraelita katonák számára készült imakönyvet elemzem. Célom nem a konkrét hadászati események bemutatása, hanem a világháború során kirajzolódó neológ identitás és csoportstratégia vizsgálata a korszak néhány forrásán keresztül. Mik határozták meg a neológ kollektív tudatot a világháború idején? Hogyan alkalmazkodtak a háború jelentette új jelenséghez? Miként, milyen keretek között értelmezte a neológia a zsidó vallási hagyományt? A neológ elitcsoportok milyen viszonyt ápoltak a Habsburg dinasztiával, és milyen a magyar nemzeteszmével? Mik voltak a neológ identitás meghatározó elemei? Mik voltak a neológ intézményi csoportstratégia céljai a korszak során? Írásom célja a forrásokon keresztül azt bemutatni, hogy a magyarországi mászkilok³ milyen külső vagy saját mintákat használtak a háború jelentette új kihívásokhoz való alkalmazkodásuk során. Bár a neológ identitást és kollektív tudatot meghatározó intézményi stratégiák már a 19. század második felében kialakultak, azonban a háború okozta új helyzet során az identitás aspektusai a korábbinál élesebben rajzolódtak ki. Ugyanakkor olyan új jelenségek is bekerültek az intézményi stratégia elemei közé, mint például a háborús

---

¹A különböző zsidó irányzatok más-más stratégiákat követtek a háború során is. Megállapításaim a magyarországi mászkil, neológ zsidó csoportokra vonatkoztatva relevánsak. A magyarországi ortodox stratégiáról a sajtón keresztül bővebben GLÄSSER 2013.

²A katolikus egyház stratégiájáról az első világháborúban bővebben: GALÁNTAI 1974. 159-162.

³A 19.század végén keletkező, Németországból induló zsidó felvilágosodás képviselői.

propaganda vagy később az új határokhoz kötődő kultuszok. Ebből kifolyólag az általam bemutatott jelenségek egy nagyobb mentalitástörténeti folyamat részeként (is) értelmezhetőek. A neológ identitás és csoportstratégia vizsgálatához a korszak meghatározó ideológiájaként megjelenő nemzetvallás, valamint az ahhoz kapcsolódó kulturális emlékezet fogalmai alkotják értelmezési keretemet.

A dolgozatomban használt kulturális emlékezet fogalma Jan Assmann írásából⁴ ered. A kulturális emlékezet a közelmúltat felölelő, a csoport kommunikációjában élő nemzedéki emlékezetet, valamint a történelmi régmúltba nyúló megalapozó emlékezetet foglalja magába. A szocializáció során létrejövő kommunikatív emlékezettel szemben Assmann szerint a kulturális emlékezet az intézményesített mnemotechnika kategóriájába tartozik, amikor a csoport (nemzeti, vallási stb) intézményei irányítják a közös emlékezést.⁵ Az általam vizsgált időszakban a neológ zsidó csoportoknál mind a vallási emlékezet, mind pedig a történelmi tudat részét képezte a megalapozó emlékezetnek.

Értelmezési keretem másik alapfogalma a Hankiss Elemér által használt nemzetvallás, amely az amerikai *civil/public religion* fogalmából ered. A 19. században a szekularizáció mentén létrejövő nemzeti kultuszok keretében megjelent nemzetvallás a társadalom szekuláris civil vallása, amely a korábbi vallási struktúrákra, rítusokra, jelképekre épült rá. A nemzetvallás a korábbi rendi és vallási rítusokat, ünnepeket használja fel, és tölti meg a modern társadalom szekuláris, nemzeti tartalmaival. A nemzetvallás abban az értelemben immanens vallás, hogy az adott népcsoport saját történetét, múltját, jelenét vagy jövőjét teszi a hit tárgyává vagy forrásává, ami által az evilágit szakralizálja, s ily módon hozza létre a vallási strukturális mintákat követő szekuláris vallást.⁶ A nemzetvallás elsődleges funkciója a modernizálódó társadalom rendi, vallási és testületi törésvonalainak áthidalása, felülírása volt.⁷ A nemzetvallás a nemzeti történelem jelentőségteljesnek nyilvánított, kiragadott eseményeire alapoz. Ezeket értelmezi (át) a mindenkori jelen törekvéseinek függvényében, s önti normatív

---

⁴ASSMANN 2004.

⁵Bővebben lásd ASSMANN 2004, 53.

⁶GERŐ 2004, 32.

⁷GLÄSSER-ZIMA 2010, 36.

keretbe.⁸ Gerő a nemzetvallást a szimbolikus politika gyakorlatának tekinti.⁹ A szimbolikus politika a nemzetvallás által kialakított kultuszt és történelmet foglalja magába, és képez a hatalmi reálpolitika mellett alternatív realitást. A nemzetvallás mint jelenség a kulturális emlékezet közegébe ágyazódik, működését ennek sajátosságai határozták meg.¹⁰

A felvilágosodás mentén megjelenő, az adott ország nyelvén elhangzó zsinagógai drósék a modernitás hordozói voltak, melyek a nemzeti történelem nagy eseményeire, a környezet szimbolikus politikájára reflektáltak a vallási hagyomány keretei között. Céljuk a modern nemzetállami keretekhez történő igazodás segítése, a nemzeti nyelvek és kultúra elsajátítása, a reformtörekvések terjesztése volt. A neológok körében megjelenő magyarosítás nemcsak nyelvi alkalmazkodást jelentett, de a magyar nemzeti és közösségi értékekkel való azonosulást is.¹¹ A neológ zsidó rabbik első világháborús beszédei is a hazafiság, az állam és az uralkodó iránti lojalitás kifejezésére törekedtek a magyar szimbolikus politika és a háborús propaganda elemeit adaptálva. Kutatásomban a neológ szellemiséget tükröző *Magyar Zsinagóga*¹² c. homiletikai szakfolyóirat 1915-ös, a megelőző évből hat homíliáit tartalmazó

---

⁸ZIMA 2013b.

⁹GERŐ 1999, 21.

¹⁰ZIMA 2013b.

¹¹KATZBURG 1999, 62

¹²Magyar Zsinagóga (szerk. Lebovits József) Baranya-Mágoecs, 1915. Löw Lipót 1847-ben ezen a címen indítja el az első magyar nyelvű folyóiratot, mely egy alkalommal jelenik meg. Lebovits József 1899-ben újraindítja egy Tolna megyei kis faluban, Baranyamágoacson a Magyar Zsinagógát, magyar nyelvű, homiletikai szakfolyóiratát, amely 20 évig működik. A könyv meglehetősen ritka, az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem könyvtárának felújításán dolgozó munkatársaktól kaptam meg fotózásra.

számát, valamint Dr. Pollák Miksa¹³ soproni főrabbi *Ünnepi beszédei 1894-1937 c.* homiletikai gyűjteményt használtam fel.

Szintén a háborús propaganda részeként jelentek meg a katonák számára készült imakönyvek, amelyeket minden nagyobb felekezet kiadott a háború során.¹⁴ A neológ részről kiadott *Pajzs és Vért c.* imakönyv az ünnepi alkalmakra, a katonai szolgálat lehetséges eseményeihez, az ütközetek előtt vagy után, a sebesült bajtársért, a kórágyon, a temetéskor mondandó magyar nyelvű imák mellett a „nemzeti imádságokat”- a Himnuszt és a Szózatot, valamint a héber nyelvű zsidó liturgia néhány főbb imáját és tórai idézeteket tartalmazza. Az imakönyvnek a vallási élet megsegítése mellett az egyik alapvető célja azt kifejezni, hogy mit kell éreznie, gondolnia a zsidó katonának a katonai szolgálat adott helyzetekben, ezért az imakönyv a neológ kollektív tudat, identitás és csoportstratégia tanulmányozására kitűnő forrásként használható. Az imakönyvben nyomon követhetjük mind a külső elvárásokhoz való igazodást, mind a neológ csoportok identitásképét. A *Pajzs és Vértben* egyszerre van jelen a befogadó nemzet irányába az integrációs törekvés kifejezése – amit a magyar nyelv használata is mutat – valamint a neológ elitszoportok által a katonák számára megalkotott ideális viselkedési modellek, vallási kötelességeik a lehetséges élethelyzetekben. Fontos hozzátenni, hogy az általam használt források intézményi elitstratégiákat jelenítenek meg, az olvasóközönség válaszára, a társadalmi visszacsatolásra vonatkozóan nincsenek forrásaink.

A diaszpóra kezdetétől fogva a zsidó hagyomány és kisebbségi politika része lett a befogadó ország uralkodója, a mindenkori status quo iránti lojalitás, amely a liturgiában is kifejeződésre került.¹⁵ A királyért és a hazáért, illetve az uralkodó családjáért mondott ima a Monarchia területén az általunk tárgyalt időszakra már a zsidó liturgiai hagyomány természetes részévé vált. Pavla Damohorská kutatásai során egészen a 17.sz közepétől talált olyan imakönyveket a

---

¹³Pollák Miksa (1868 - 1944) A neológ irányzathoz tartozó budapesti Rabbiképzőben végzett, majd a berlini mászkil központban, a Hochschule für die Wissenschaft des Judentums-ban végezte tanulmányait. 1894-től kezdve soproni rabbi. Helytörténeti munkái (Zsidók Bécsújhelyen [Budapest, 1892], Zsidók története Sopronban a legrégebbi időktől a mai napig [Budapest 1896]) mellett a magyar irodalom bibliai vonatkozásait kutatja (Arany János és a Biblia. Budapest 1904; Tompa Mihály és a Biblia. Budapest 1912).

¹⁴Az első világháborús katolikus, illetve református részről kiadott katonai imakönyvekről bővebben lásd FRAUHAMMER 2014. 67-89, valamint MACZÁK 2010. 99-102

¹⁵STEFAN C REIF 1993. 218 azt állítja, hogy hivatalos, rendszeres ima az államért csak a középkor során alakult ki. Alkalmi imákra, vagy áldozatokra az uralkodóért azonban a már korábról is vannak példáink, lásd: The Letter of Aristes 185 (in James H. Charlesworth, The Old Testament Pseudepigrapha [New York: Doubleday, 1985] 2^o5); Flavius Josephus, The Jewish War (trans. C. A. Williamson; Baltimore: Penguin, 1959) 129.

Monarchia területéről, amelyekben megtalálható a koronás főért mondott ima, melynek sémája a 16.sz környékén keletkezett *Ha-noten Teshu'ah* című imádság volt.¹⁶ Az imakönyv is ezt a hagyományt felhasználva, magasztos hangvételnél kér áldást az uralkodóra. Saját kutatásaim során magyar nyelven például a Lőw Immánuel szegedi főrabbi által szerkesztett *Imádságok zsidók számára*¹⁷ c. 1903-ban megjelent imakönyvben találkoztam még a királyért és hazáért mondott imádsággal. Bár találhatunk párhuzamokat a két imaszöveg között, a Pajzs és Vértben inkább a dinasztikus hűség és a közös áldozatvállalás, míg a Lőw-imakönyvben a hazaszeretet, a nemzethez tartozás gondolatai artikulálódnak erősebben. Mindkét szövegben ott érezhetjük azonban a talmudi forrású *dina de-malchuta dina*¹⁸ elvét mely szerint a királyság törvénye mindaddig betartandó törvény, amíg az nem a zsidók ellen irányul. Erre a Lőw-imakönyv a királyért mondott imában egy Jeremiás-idézettel¹⁹ is egyértelműen utal. Az uralkodó tisztelete ugyanakkor része volt a rendi hagyományokat és a modern nemzeteszmét összeegyeztető kiegyezés deáki törekvéseinek,²⁰ és Habsburg-Ausztria népeitől megkövetelt állam iránti lojalitásnak.²¹ A magyar neológok dinasztia-hűségének részeként olvashatjuk az uralkodóhoz való kötődés kifejeződését: „*Mindenható Isten, történet Ura, áldd meg felséges agg királyunkat: I. Ferenc Józsefet, koszorúzd homlokát a dicsőség és diadal babérjaival, szaporítsd éveit és övezd uralkodását fénnel és hatalommal, Tarts meg fenkölt [sic!] személyét erőben és épségben és engedd, hogy tanúja legyen népei egybeforrott*

---

¹⁶DOMOHORSKÁ 2010.

JONATHAN D.SARNA 2005. 207. A jelenlegi kutatások szerint a Hanoten Teshu'ah a 16.században a szefárd zsidók között született, majd tőlük került át módosításokkal az askenázi zsidókhoz. 1665-ben Menasse ben Izrael holland rabbi ír róla apologetikus munkájában, melyben úgy jellemzi az imát, mint „öröktől való és soha meg nem szakadt szokása a zsidóknak, bárhol is vannak, szombat napján, vagy más ünnepnapon” amely során „a zsinagóga vezetője megáldja az ország királyát, amelyben élnek, és minden zsidó hallja, és mondja rá: Ámen.”

¹⁷

LŐW 1903, 20.

¹⁸

bNedarin 28a

¹⁹

JEREMIÁS 29, 7.

²⁰

GLÄSSER 2014. 96.

²¹

ROZENBLIT 2001. 4, 9.

lelkesedésének és igaz ügyünk győzelmének....Világ Bírója, légy nemzetünk pajzsa, nyújtsd felénk védő karodat...”.²²

A király és a nemzet egységének ideája a magyar hivatalos ideológia részét képezte, amely az évfordulós ünnepeken is mindig kifejezésre került.²³ A királyért mondott ima, illetve a dinasztikus kultusz keretében megjelenő, az uralkodó személyéhez kötődő (születési és halálozási) évfordulós ünnepek adaptálásához a neológ csoportok vallási előképeket kerestek és állítottak párhuzamba a jelen személyeivel, eseményeivel. A zsidó csoportok számára a megalapozó emlékezetet a vallási hagyomány bibliai történetei jelentették. A múlt történései és a jelen közötti hasonlóságot keresve Pollák Miksa 1916-os emlékbeszédében Dávid királlyal állítja párhuzamba az uralkodót:²⁴ *„Azok a szavak, amelyekkel a Szentírás egy fenkölt [sic!] lelkű nagy uralkodónak, Dávid királynak egyéniségét jellemzi, azok világítanak rá legjobban megdicsőült királyunk lelkületére. E szavak „Jog és igazság trónod talapzata, szeretet és hűség udvart állnak körülötted.”²⁵*

A birodalom egész területén jelenlévő dinasztikus kultuszban Ferenc József a bölcs és jóságos uralkodó képében jelent meg. A dinasztikus uralkodói kultusz judaizált adaptálásához a neológok a zsidó hagyományban kerestek előképeket, amelyeket aztán a jelennel állítottak párhuzamba. Hasonló uralkodói erényeket a zsidó hagyomány Salamon királynak tulajdonított, így a vele való párhuzam kézenfekvő volt. *„Egy régi legenda beszéli, hogy Salamon királynak ékes és drága elefántcsontból faragott trónja volt, amelyhez hat lépcső vezetett. Minden lépcső előtt egy alabárdos testőr állt. Midőn a király ítélkezésre készülve fel akart menni a trónusára és az első lépcsőfokra tette a lábát, a testőr a Biblia ezen szavait intézte hozzá: »Igazság és jog szerint ítélj, ó király!« Salamon továbbhaladt és a következő lépcsőnél a másik testőr veszi át a szót és így szól: »Ne hajlítsd el a jogot, oh felséges király!« A harmadiknál az alabárdos így kiállt fel: »Ne ismerj személyválogatást ó király!« A negyediknél a Biblia ezen intelme hangzik a király felé: »Ne hagyj magad a látszat által*

---

²²

Pajzs és Vért. 3. A királyért és a hazáért. 1916, Budapest. (dátum és hely a továbbiakban végig u.a)

²³

Bővebben lásd GERŐ 1999, 171-180.

²⁴

Pollák Miksa Ünnepi beszédei 1894-1937. 141. A trón pillérei. I.Ferenc József halálára 1916. november 30.

²⁵

Zsoltárok 89, 15

megvesztegetni.« Az utolsó előtti lépcsőnél pedig így szól a testőr: „Ne keményítsd meg szíved ó király!« Az utolsó lépcsőnél pedig e szavakat intézte a testőr a királyhoz: »Ne zárd el markodat és nyisd meg szívedet, felséges fejedelem!« És midőn ítékezés előtt ugyanezeket az intelmeket hagyá magának Salamon emlékezetébe idézni, hogy azokról soha meg ne feledkezzék.”²⁶ Istenben megboldogult királyunk trónja hasonlatos volt Salamonéhoz, csupán azzal a különbséggel, hogy az Ő számára nem kellett alabárdos testőröknek ezen intelmeket felidézni, mert oda voltak azok írva szíve táblájára, és mélyen bele voltak vésve lelkébe, azok szellemében élt, cselekedett, ítélkezett és uralkodott.”²⁷

Az uralkodóhoz kötődő magyarországi hivatalos ünnepek alkalmával gyakori elem volt a nemzet nagy királyaival, köztük elsősorban Hunyadi Mátyással párhuzamba állítani Ferenc Józsefet.²⁸ Az ilyen alkalmakkor szokásos beszédek, újságcikkek Ferenc József uralkodói nagyságának páratlanságát, személyének melegszívűségét és jóságát, uralkodásának alkotmányosságát, és nem utolsó sorban a magyar nemzethez való kötődését igyekeztek hangsúlyozni.²⁹ Erre utal az ünnepeken használt jelmondat is: „*A legelső magyar ember a király*”³⁰. Emlékbeszédében ehhez hasonlóan Pollák Miksa is a vallási hagyomány alakjai mellett a magyar kulturális emlékezetben élő, majd a nemzetvallásban kultikus státuszba emelkedett uralkodókkal is párhuzamba helyezi Ferenc Józsefet, akinek jósága ugyanakkor kimagaslik a magyar történelem többi királya közül. „*S ha végiglapozzuk hazánk történetét, hogy hozzája csak némileg hasonló fejedelmi egyéniségeket keressünk, akkor bizvást elmondhatjuk, hogy boldogult királyunk jogtisztelő és igazságos volt miként Mátyás király, elfogulatlan, fennkölt lelkű és nemes gondolkodású, miként Könyves Kálmán, humánus és*

---

²⁶

idézet a Jalkut V. 16, 18.

²⁷

Pollák Miksa Ünnepi beszédei 1894-1937. 143-144. A trón pillérei.

²⁸

Bővebben lásd GERŐ 1999, 171-180.

²⁹

GERŐ 1999, 172.

³⁰

GERŐ 1999, 173.

népeinek boldogítására törekvő, miként II. József császár, ámde jóságának hiába keressük mását a trón hatalmasai között, annak nem találjuk párját hazánk történetében.”³¹

A kongresszusi zsidó csoportok szemléletében a Habsburg-dinasztia nemzetek feletti intézményként jelent meg, amelyben az uralkodó személye a Birodalom egységét reprezentálja, amire a királyért mondott ima szövege így utal: „... *tanúja legyen népei egybeforrott lelkesedésének és igaz ügyünk győzelmének.*” A királyért és hazáért mondott imaszöveg további részében a közös nemzettudat, a nemzethez tartozás, a közös áldozatvállalás ideája artikulálódik: „*Világ Bírója, légy nemzetünk pajzsa, nyújtsd felénk védő karodat és adj diadalt sorsdöntő küzdelmünkben. Terjeszd ki, Mennyei Atyánk, gondviselésed szárnyait édes hazánkra....*”³²A magyarországi kongresszusi csoportok felfogása szerint a zsidóságnak nincs nemzeti jellege, ezért abba a nemzetbe kell beleolvadni, amelyben él. Az integráció során a neológ zsidók a Magyarországon a 19. század végére uralkodóvá vált nyelvi-kulturális alapú nemzetfelfogást adaptálták, amely a kulturális értékek és a magyar nyelv átvételével járt együtt. A magyarországi neológ csoportok integrációs stratégiájának meghatározó eleme volt a nyelvi integrálódás, a nyelvi megújulás igénye. Az imakönyv kétnyelvűsége is a nyelvi integrálódás, a nemzettel azonosulás, valamint a háborús propaganda átvételének eredményének tekinthető. A modernitás elvárásaihoz igazodó, magyar nyelvű zsinagógai drósék is a neológ nyelvi integrációs stratégia részeként jelentek meg. A nyelvi magyarosodás feladata azonban a korszak során nem csak a neológ zsidóknak, hanem a többi, asszimilálódni igyekvő kisebbségi csoport (német, lengyel, cseh anyanyelvűek) számára is kihívást jelentett.³³ A kulturális integráció egy jelének tudható be az imaszövegben a Himnuszra tett egyértelmű utalás is „*nyújtsd felénk védő karodat...*” A nemzetvallás keretében a „nemzeti imádság”³⁴ funkcióját betöltő Himnusz és Szózat is helyt kapnak az imakönyvben.

---

³¹

Pollák Miksa Ünnepi beszédei 1894-1937. 143. A trón pillérei.

³²

Pajzs és Vért. 3. A királyért és a hazáért.

³³

Az asszimiláció és a nyelvi magyarosodás problémájáról bővebben lásd GYÁNI 1995. 76-84

³⁴

GERŐ 2004, 24.

Az uralkodóért mondott ima mellett a liturgiai hagyományban már korábban kialakult, az otthon maradottakért mondott emelkedett hangvételi, az egyén kérelmét megfogalmazó fohászt olvashatjuk az imakönyvben.³⁵ „*A harci zaj e pihenő perceiben haza szállnak gondolataim szeretteimhez és boldogan sejtem, hogy szent gondviselésed kegyelme öröklik fölöttük...*”³⁶ A katonák fohászában a haza érdekében végzett katonai szolgálatot szakrális tulajdonságokkal ruházta fel és misztikus dimenzióba helyezi. „*Súlyos, de dicső feladatot ruházott rám a haza szolgálata. Övezz bátorsággal szent feladatom teljesítésében.*”³⁷ A kongresszusi zsidóság azonosult a háború céljaival és saját vallási hagyományát használta annak értelmezésére. Az első világháborús osztrák és német propaganda kezdetektől magában hordozta az erkölcsi szükségszerűségből fakadó igazságszolgáltatás gondolatát.³⁸ Az imakönyv is átvette a háborús propaganda gondolatait, sokszor szent céllal és tartalommal ruházta fel a háborút, amelyben az osztrák fegyverek győzelme egyben egy erkölcsösebb, magasabb rendű világ eljövételét is jelentette volna: „*Ó tekints le ránk irgalommal, adj igaz ügyünknek végső diadalt közel jövőben, hogy hazánk fényre derüljön és béke és áldás virágozzék a megtisztult emberiség világában.*”³⁹

A nemzetvallás és a háborús propaganda retorikája is a Szentírás és a liturgia általánosan ismert fogalmait használta fel, és ültette azokat a profán adott történelmi helyzet kontextusába. Ennek megjelenéseként értelmezhetjük a bibliai példát felhasználó, a pusztában vándorló zsidókat vezető felhőoszlopra tett utalást is: „*környezze védő oltalmad felhőivel.*”⁴⁰ A judaizált háborús propaganda is a tórai előképeket használta fel és állította párhuzamba a jelen

---

³⁵

DOMOHORSKÁ 2010.

³⁶

Pajzs és Vért, 4. Fohász.

³⁷

Pajzs és Vért, 4. Fohász.

³⁸

GLÄSSER 2014, 99.

³⁹

Pajzs és Vért, 8. Győzelem után.

⁴⁰

Pajzs és Vért, 4. Fohász.

aktualitásaival. Az idézetben a nemzet mint a szabadság megtestesítője jelenik meg. Az idézet jól szemlélteti, hogy a háborús jelenségek értelmezése során a neológ elit miként kereste a múlt és a jelen idők közötti lényegi azonosságokat. „*És ez isteni világosságnál megláthatjuk íme, hogy megismétlődött velünk magyarokkal, most újból az, ami Egyiptomból kivonult zsidó őseinkkel 3000 évvel ezelőtt történt. Bálák a móábiták királya, így olvassuk a Szentírás soros szakaszában, szövetkezett Izrael ellen Midján 5 királyával. Nem volt semmi más oka Izrael ellen vonulni, mint az: Íme a nép kivonult Egyiptomból!*⁴¹ *hogyan lerázta a magáról a rabság bilincseit és mint szabad nép rendezkedik be, lerázta magáról a pogányság rabigáját, és tiszta Istenhitben él, a szabadságot szereti, a szabadságért hevül, ég és lelkesedik. (...) És íme, mint akkor Izrael ellen, úgy esküdött össze most ellenünk, magyarok ellen is hat király. Az északi zsarnok szemében, kinek kormánypalcája a kancsuka, szálka volt a mi szabadságszeretetünk, a mi évezredes alkotmányunk. Szövetkezett tehát hozzá méltónak bizonyult társakkal, hogy megrontsanak, tönkretegyenek.*”⁴²

Assmann szerint a kulturális emlékezet a múlt szilárd pontjaira irányul, amire jó példa a liturgikus ünnepek keretein belül megünnepelt egyiptomi kivonulásra való emlékezés, mert a rítus az emlékezés által bevilágítja a mindenkori jelent, mivel az ünnep megélésével kerül a csoport számára az emlék a jelenbe.⁴³ A zsidó kulturális és kollektív, nemzedéki emlékezetben is ott élt a szabadulás, a szabaddá válás emléke. Előbbiben az egyiptomi kivonulás, míg utóbbiban az 1867-es emancipáció jelentette ezt. Az imakönyv szombati és ünnepi áhítatra írott szövege egyszerre utal mindkettőre, ami által a múlt eseményeit a jelenre vetíti: „*Magasztaljuk isteni kegyedet, mely őseinket gondozta és útjaikat egyengette, hódolunk a sors mindenható és jóságos intézőjének, aki megtörte a zsarnokság hatalmát, eltépte a rabság bilincseit és a hajdan eltiportakat az örökkévaló igazságok magaslataira emelte.*”⁴⁴ A szombat hétről hétre ismétlődő ünnepe így a mnemotechnika segítségével alkalmat ad a jelen törekvéseinek kifejeződésére a kulturális emlékezet megélése során.

---

⁴¹

Mózes IV 22, 5.

⁴²

Magyar Zsinagóga, Lebovits József: Győzelem, 242. Elhangzott a lemergi győzelem után Mágocson.

⁴³

ASSMANN 2003, 55.

⁴⁴

Pajzs és Vért, 5. Szombati és Ünnepi áhítat.

A tudatosan modernizáló közösségek belső kulturális mintáinak terén és a külvilággal való csoportközi stratégiáiban egyaránt reformot szorgalmaztak. Ez az előbbi esetében a belső zsidó kulturális javak körforgásának tágítását és újraorientálását foglalta magába, míg az utóbbinál a zsidók felkészítését a többségi társadalomhoz való közeledésre és annak új lehetőségeiben való részvételre.⁴⁵ A tudatosan modernizáló elitcsoportok a zsidó hagyományt a modern, nyugat-európai kultúra keretében értelmezték újra. A nyugat-európai történelemszemléletet vették át, és a korábbi, a nemzedékek láncolatára épülő vallási hagyományból alakítottak ki zsidó történelmet. A modern történelemszemléletnek megfelelően a megalapozó emlékezetet jelentő, ókori forrású Tóra autoritását fenntartották, a középkori és a későbbi rabbinikus vallási irodalmat és hagyományt azonban már a modern felvilágosodás kritikájával illették. A hagyomány racionalizálásának elsődleges célja a többségi társadalomba való beilleszkedés megsegítése volt a zsidók modernizációja és a befogadó nemzethez való hasonulás által. Mivel a mászkil felfogás szerint a zsidóság nem rendelkezik nemzeti jelleggel, ezért a neológok önmagukat pusztán felekezetként definiálták. A neológ felfogás így a judaizmus lényegét, üzenetét is új, a modernitásnak megfelelő keretek közé helyezte. A zsidó vallás alapvető feladatának olyan univerzalista eszmét tulajdonított, melyeknek legfontosabb szerepe az európai kultúrában az erkölcsiség, a humánus, a monoteizmus terjesztése, az emberiség megjobbításának küldetése. Ennek szellemiségében fogalmazódnak meg a következő sorok: „...jőjjön el az emberiség ama nagy, dicső, boldog ünnepe, melyen a föld gyermekei szeretetben összeforrva, eggyé válnak a jónak és nemesnek művelésében és a Te ösvényeiden járva...”⁴⁶

A kiegyezés Magyarországon megteremtette a nemzetállam kiépítésének lehetőségét.⁴⁷ A magyar asszimilatív nemzetkoncepció a nyelv és a kulturális minták átvétele mentén szabta meg a nemzethez tartozás kritériumát. Így az önmagát nemzetállamként felfogó soknemzetiségű Magyarország politikai elitje az ország zsidóságát semmiképpen sem

---

⁴⁵

DUBIN 2005, 29-30.

⁴⁶

Pajzs és Vért, 6. Szombati és Ünnepi áhítat.

⁴⁷

ZIMA 2013a, 41.

nemzetiségként, hanem kizárólag vallási közösségként kívánta integrálni a társadalomba.⁴⁸ Az integrálódni kívánó magyarországi neológok kollektív tudatának alapját a befogadó nemzettel való azonosulás jelentette. A neológ csoportok számára a Nagy Háború lehetőséget biztosított arra, hogy a közös áldozatvállalás által bizonyítsák hűségüket és a nemzethez való tartozásukat. A kongresszusi zsidó identitás kifejeződéseként is olvashatjuk a következő sorokat, amikben az izraelita vallású magyar hazafi ideálképe jelenik meg: *„Lelkem a Tiéd, testem a földé, melyért harcolok, gondolatom, szívem, minden érzésem szeretteimé és hazámé.....A Te nevedért, mert vele megyek a harc és dicsőség elébe, a nemzetért, mert szüksége van az én karomra.”*⁴⁹ A háborús propaganda retorikája a nemzetet és annak háborús céljait sokszor a szabadság, az igazságosság megtestesítőjeként láttatta, amit az imakönyv is felhasznál: *„Törjön meg az ellenség, ki hazám szabadságát akarja letiporni, s szégyenüljön meg a magyarok igaz ügyének fényes győzelmére.”*⁵⁰ A judaizált háborús propaganda a vallásosságból eredő isteni igazságszolgáltatás koncepciójának alátámasztásához a zsidó hagyományban keresett előképeket: *„Ölbe vetette a sorsot, kardot rántott, a maga és népei biztonságának megvédésére, abban a megingathatatlan Istenbe vetett reménységben, hogy az Örökkévalótól, segedelmétől összes sérelmeinek jogos, igazságos ítéleteit, orvoslását megnyerendi, mert haftóránk szavaival élve: Jaj a vétkező nemzetnek, a bűnnel terhelt népnek, a gonosztevők fajzatának, elvetemült gyermekeknek, akik elhagyták az Örökkévalót.”*⁵¹

A háború során a felekezeti, nemzeti csoportok az új helyzethez való alkalmazkodásuk során saját régi vallási, történelmi vagy kulturális mintáikat használták fel. A neológ csoportok a kultúraként felfogott vallási hagyományt használták erre a célra. Az imakönyvben ekképpen jelenik meg a jelenre aktualizálva a Bibliából ismert, a héber törzseket a pusztában majd a honfoglalás során vezető Seregek Ura, aki választott népét a csatában győzelemhez segíti, úgy a múltban, mint a jelenben is: *„Seregek Ura te harcoltál értünk, Te küzdöttél mellettünk, a Te*

---

⁴⁸

ZIMA 2013a, 113.

⁴⁹

Pajzs és Vért, 6. Ütközet előtt.

⁵⁰

Pajzs és Vért, 7. Veszélyből való megmenekülés után.

⁵¹

Magyar Zsinagóga, Dr. Goldberger Izidor: Hazánk védelme, 227. Tatán, 1914 augusztus 1-én hangzott el, Tisa Beávkor, a Jeruzsálemi Szentély pusztulására emlékező gyásznapon

*áldásod lebegett fölöttünk...előttünk jártál, világítottál lépteinknek és sikerre vezetted csapatainkat.*⁵²

A kulturális emlékezet közegébe ágyazódó nemzetvallásban is megjelent az ősi eredetre vonatkozó megalapozó emlékezés⁵³ – a honfoglalás mítosza. Az ősi eredetre vonatkozó mítosz minden nemzetvallás alapeleme, melyre emlékezve az adott csoport a folytonosság ideáját erősíti és megbizonyosodik saját identitása felől. A *Wissenschaft des Judentums*⁵⁴ hatása alatt megalkotott magyarországi neológ zsidó történelemszemlélet⁵⁵ a magyar nemzetvallásban megjelent közös eredet mítoszáat igyekezett saját történelemkonstrukciójába illeszteni, és ez által legitimálni magát a jelenben. A magyarországi neológ történelemszemléletbe már korábban⁵⁶ bekerült a közös eredet mítosza a kazár elmélet által, így a közös eredet mítoszára tett utalásként, a magyar-zsidó sorsközösség és a közös nemzettudat bemutatásaként értelmezhetjük az idézetet: *„Új győzelmet fűztél évezredes magyar nemzetünk dicsőséges zászlajához, melyet az igazság és a nemzeti becsület megvédésére vittünk háborúba”*.⁵⁷ A közös történelmi múlt, a közös nemzettudat, valamint a hazafiság igazolásaként olvashatjuk a következőket: *„A négy folyam és a három bérc határa évezreden által mentsvárunk vala a sötét középkor szomorúságában, oltalmunk a támadó rosszindulat ellenében. A hálaérzés legmagasztosabb erényével még jobban felszított nemes*

52

Pajzs és Vért, 8. Győzelem után.

53

BARNA 2002. 153.

54

A 19.század során Németországban kibontakozó új zsidó tudományosság, amely a vallási hagyományt a modern tudományos elméletek és ismeretekkel igyekezett összeegyeztetni. A *Wissenschaft*tról bővebben lásd például MEYER 2004.

55

A különböző zsidó irányzatok más-más történelemszemléletet alkottak meg. Az ortodox történelemszemlélet a nemzedékek egymásra épülő hagyományából állt, melynek indulópontja a szinági kinyilatkoztatás volt. A cionisták a nacionalista nemzetállamok mintájára önálló zsidó nemzettudatot ápoltak, melyben a vallási hagyományt történelmi múlttá alakították, majd a jelenre aktualizálták. Bővebben ZIMA 2013a, 70-75.

56

Kohn Sámuel használta fel először a kazár-elméletet a közös honalapítás igazolásaként, bővebben KOHN 1884. 12-46.

57

Pajzs és Vért, 8. Győzelem után.

honfiúi hűség és megingathatatlan ragaszkodás hevítse szíveteket oroszláni bátorságra és makkabeusi elszántságra a támadás hevében, hogy erre az Isten megáldotta szent magyar haza területére ellenség a lábát egy pillanatra se tehesse be."⁵⁸ A szöveg első sora egyben utalhat a magyar nemzetvallás egyik alaptézisére is, amit a háborús propaganda is gyakran használt, mely szerint Magyarország a „kereszténység védőbástyája”. Ez a tudat a világháború alatt, de különösen utána újra nagy szerephez jutott.⁵⁹

Anthony D. Smith szerint egy etnikai csoport számára az egyik legfontosabb az unikalitás tudata, azaz az abban való hit, hogy a csoport tagjai egy egyedi történelmi közösséget alkotnak.⁶⁰ A 19. században kialakult, magukat nemzetállamként megfogalmazó közösségek-köztük Magyarország- történetképe is a múltba visszavezetett folytonosság, a teljesség és az egyediség képzetére épültek.⁶¹ A magyarországi neológ csoportoknak a *Wissenschaft* integrációs felfogásának megfelelően igazodniuk kellett a nacionalista magyar történelmi tudathoz. Az egyediség képzete ugyanakkor a zsidó vallási hagyományban is jelen volt a szinági Tóra-adástól eredő kiválasztottság által. A kölcsönös unikalitás-tudat, az egylényegűség, a múltba visszavezethető, szükségszerű összetartozás ideáját felhasználva állít párhuzamot fel a tórai szöveg és a jelen között Lebovits József győzelmi beszédében:

„De hálával, nagy hálával járulunk az Örökéletű színe elé azért a másik nagy győzelemért is, amely speciálisan a miénk, a magyarok nagy győzelme. Hálával, amiért megvalósult rajtunk Bileámnak Izraelről tett eme kijelentése is: Íme egy nép, amely külön lakik.⁶² (...) Ilyen volt Izrael. Elkülönítve, izolálva, nem ismerve vagy félreismerve élt Izrael. Beleékelve a Páraó [sic!], az egyiptomi zsarnok rabszolga népeinek sokaságába is megtartotta ugyan egyéniségét, az egyiptomi vaskohó sem tudta megpuhítani és a pogány népekbe

---

⁵⁸

Magyar Zsinagóga, Dr. Goldberger Izidor: Hazánk védelme, 230.

⁵⁹

HANKISS 1988, 38.

⁶⁰

ANTHONY D. SMITH 1995, 32.

⁶¹

GYÁNI 2000. 33.

⁶²

Mózes IV. 23, 9.

*beleolvasztani, megtartotta ott is lelke szabadságát, egyistenhitét, jelleme szilárdságát és erkölcsének tisztaságát, és: pogány népek közé magát nem számította*⁶³. Ezt azonban a népek nem ismerték fel, félreismerve és meg nem ismerve külön, és elkülönítetten élt. (...) És külön és elkülönítve élt a magyar. Minden népnek vannak faj és nyelvrokonai, nekünk magyaroknak itt Európában nincsen. Beleékelve népek fergetegei közé is, megtartottuk magyar egyéniségünket, szabadságunkat, ellenállottunk félvad és hatalmas népek inváziójának, ellenállottunk minden beolvasztási törekvésnek, megtartottuk magyar fajunk, magyar jellemünk szilárdságát, ezt azonban a népek fel és el nem ismerték, félreismerve és meg nem ismerve, elkülönítetten éltünk.”⁶⁴

A magyar nemzettudathoz főződő intézményi csoportstratégiák mentén a magyarországi tudatosan modernizálónak tekinthető zsidó csoportok között alapvető különbségek mutatkoztak. A kongresszusi irányzat által képviselt magyar nemzettel való azonosulás, egybeolvadás helyett a cionista csoportstratégia a nemzet, a birodalom, a dinasztia iránti feltétlen lojalitást hirdette és zsidó nemzettudatot ápolt. Álláspontjuk szerint miután a cionista területi aspirációk nem Közép-Európában voltak, így a zsidó nemzeti érdekek, nem álltak ellentétben a magyar nemzeti érdekekkel, szemben a többi magyarországi nemzetiség nemzeti törekvéseivel. A kongresszusi csoportok felől többször érte a cionistákat a hazafiatlanság vádja. A cionisták szerint a zsidó nemzeti gondolat nem jelent hűtlenséget a nemzet vagy az állam iránt. A magyar nemzethez való hazafias hűségüket és a Monarchia iránti elkötelezettségüket a cionisták a háború során igyekeztek hangsúlyozni, amelynek bizonyításához a neológokhoz hasonlóan ők is a bibliai hagyományt használták fel.⁶⁵ A Szentföldre való viszonyt mentén szintén különböző felfogásokkal találkozhatunk a tudatosan modernizáló csoportoknál. A cionisták diskurzusában a Szentföld a zsidó múltat, a nemzeti hőskort, illetve egyidejűleg a nemzeti újjászületést szimbolizálta.⁶⁶ Ezzel szemben a magát pusztán felekezetiként definiáló, magyar nemzettudatot ápoló kongresszusi zsidóság

---

⁶³

Mózes IV. 23, 9.

⁶⁴

Magyar Zsinagóga, Lebovits József: Győzelem, 243-244.

⁶⁵

ZIMA 2013a, 97.

⁶⁶

ZIMA 2013a, 88

értelmezésében a Szentföld nem a nemzeti múlt, hanem szakrális szimbólumok színhelye.⁶⁷ A kongresszusi csoportok ugyanakkor keresték a párhuzamokat a zsidó vallás megalapozó emlékezete és a jelen aktualitása között. A szentély pusztulására emlékező nap alkalmából mondott beszédben a zsidó kulturális emlékezetben élő Szentföld motívumát a magyar hazára vonatkoztatja a hazafiság bizonyításaként:

„Mai tisó beáb napján sír a lelkünk a tejjel-mézzel folyó Kánaánnak pusztulásán.(...) De bízunk az Istenben, hogyha sújtott ősi országunk elpusztításával, mostani Szentföldünket, magyar hazánk gyönyörűséges Kánaánját soha elveszíteni nem fogjuk. A Jordán lapálya dúslakodását helyettesíti nekünk most a Duna és Tisza köze arany kalászatok rengő rónasága üdvünkre és boldogságunkra.”⁶⁸

A nemzetvallás az adott népcsoport saját történetét, múltját, jelenét vagy jövőjét teszi a hit tárgyává és forrásává.⁶⁹ A Gerő által a nemzetvallás gyakorlatának tekintett szimbolikus politikában ezért a jelen háborús törekvései szakrális tartalmakkal is felruházódtak. A nemzetvallás a nemzet értékének egyfajta szentséget tulajdonított, a nemzet pedig olyan erős identitássá vált, hogy legitímálta az emberáldozatot is.⁷⁰ Ebből eredően a nemzet érdekében hozott áldozat is magasztos, szakrális jelleget kap, amely gondolat az imakönyvben többször is megfogalmazódik: *„Érzem, hogy ez az én szenvedésem, ez az én sebesülésem nem a köznapok gyötrelme, kínja. Amikor hazánk dicsőségéért, nemzetünk nyugalmaért, kedveseink jövőjéért, békejéért, tűzhelyünk oltalmáért szereztünk sebet és betegséget, elfeledem az irtózatot, amelyet átéltem és csak arra gondolok, hogy méltóvá tettél engem, Istenem, hogy az igazságért harcoljak., hogy az eszményekért küzdő hősök táborseregébe avattál engem”⁷¹*

---

⁶⁷

ZIMA 2013a, 86.

⁶⁸

Magyar Zsinagóga, Dr. Goldberger Izidor: Hazánk védelme, 231.

⁶⁹

GERŐ 2004, 32.

⁷⁰

GERŐ 2004, 19.

⁷¹

Pajzs és Vért, 9. Kórágyon.

vagy „Ezeket az én lelkemet megszentelő, feldicsőítő testi sebeimet...”⁷² illetve a beteg bajtársért mondott imában: „...rettenthetetlenül nézett sokszor a halál szemébe s mitől sem riadt vissza annak tudatában, hogy dicső, szent kötelesség szenvedni a hazáért.”⁷³

A nemzetvallás funkciója elsősorban a társadalmi kohézió megteremtése, az adott hatalmi struktúra megerősítése volt a világháború alatt.⁷⁴ Ez a nemzet különböző csoportjait egybeolvasztó közös szenvedés és áldozatvállalás gyakran artikulálódik az imakönyvben, amit a háborús propagandának a zsidó liturgiába ültetéseként értelmezhetünk. Ezt jól mutatja az is, hogy a kórágyon és a beteg bajtársért mondott imaszövegek nem tartalmaznak judaista vallási elemeket, amelyek által ezek az imák csak zsidók részére lennének elmondhatók. A közös áldozatvállalásban való részvétel tehát felülírta a korábbi felekezeti, társadalmi csoporthatárokat is. Erre kitűnő példa a neológ irányzathoz kötődő Egyenlőség című zsidó hetilapban 1916 júniusában megjelent cikk⁷⁵ is, mely beszámol a Károlyi családhoz tartozó Zay Miklósné katolikus mágnásasszonyról, aki a zsidó katonák között a fronton katolikus imakönyveket oszt ki, hozzá hasonlóan pedig egy zsidó méltóságos asszony is *Pajzs és Vért* imakönyveket ajándékoz katolikus honvédeknek. Az egybeolvasztó közös szenvedés, a nemzettel azonosulás koncepciója jelent meg nem sokkal a hadüzenetet követő beszédben is:

„Valamennyien be akarjuk bizonyítani a világnak, hogy a megpróbáltatásnak nagy napja nem gyöngé nemzetet talál a Duna, Tisza mentén, ha különbözünk is egymástól hitben, nyelvben, de királyunk, hazánk iránti szeretetben s hűségben egyek vagyunk, egyek vagyunk abban a szerfölkött komoly, szilárd elhatározásban, hogy birodalmunk épségét, tekintélyét, méltóságát megvédjük mindenkivel szemben.”⁷⁶

---

⁷²

Pajzs és Vért, 10. Kórágyon.

⁷³

Pajzs és Vért, 11. Beteg bajtársért.

⁷⁴

HANKISS 1985, 47.

⁷⁵

Egyenlőség, 1916 június 24. 10. A grófnő, aki zsidó imakönyveket kér

⁷⁶

Magyar Zsinagóga, Dr. Friedmann Dávid: Királyunk 85. születésnapja, 220. A beszéd a zsolnai zsinagógában hangzott el 1914 augusztus 18.-án.

A szakrális alapokra épülő nemzetvallásban a vallásos istenhitet a hazaszeretet, a nemzetben való hit váltotta fel. A hazaszeretet így a legfőbb erkölcsi tevékenységé magasztosult, amely révén a nemzetért elesett katonák áldozata olyan spirituális tartalomra tesz szert, mely a földi vétkekért is megbocsátást hoz: „*Küzdött, szenvedett hazájáért, testvéreiért, otthona földjéért. Életét adja oda nemes önfeláldozással másokért, azért, ami szívének drága kincse volt. Óh, ha bűn tapadna lelkéhez, ez a halál megváltja őt minden földi salaktól Előtted, Istenünk.*” A vallási hagyomány, valamint a propaganda részeként megjelent, misztikus dimenzióba helyezett katona szolgálat összeegyeztetéseként olvashatjuk az idézetet: „*Valamint Mózes az Úr szolgálivá emelkednek mind egytől egyig azok, akik segítik az embertelenséget kiirtani a föld színéről.*”⁷⁷ A haldoklóért mondott imádság végén a zsidóság hitvallása olvasható, a *Smá Izrael* kezdetű ima, amely a hagyomány szerint a haldokló ember utolsó szavai melyeket elmond.

A temetésre írt imában a harcok során elesett katonák mitizálása, a hős-kultusz építésére tett kísérlet is megjelenik. A jelenséget, amely a háború után kapott igazán erőre, Hankiss Elemér is elemzi,⁷⁸ és számos példát hoz a hőskultusz korabeli megjelenéseire. „*De tetteinek híre, hazaszeretete, halálmegvetése, vitéz erényei kísérik nevét a síron túl, a halhatatlanságba és Te dicsőségül tudod majd be neki hősi halálát, Istenünk.*”⁷⁹ Ezek mellett az imakönyvben és a homíliákban is megjelenik az elesett hősök örökéletűvé, szentté lényegítésének motívuma, akik személyükkel és áldozatukkal „közbenjárnak” a magyar fegyverek győzelméért. „*...és fakadjon hősi halálából áldás a hazára, segítse elő szent áldozata fegyvereink dicső győzedelmét!*”⁸⁰ „*Oh, támaszd fel Te őket, akiket mi feltámasztani nem bírunk! Engedd átérezniük a nagy igazságot, hogy akik a Hazáért meghaltak, örökké élnek, és akik a Hazáért élnek, és folyton áldozni készek, nem szakadnak el azoktól, kik Istennel élnek...*”⁸¹ A

⁷⁷

Magyar Zsinagóga, Dr. Goldberger Izidor: *Hazánk védelme*.229.

⁷⁸

HANKISS 1988, 44.

⁷⁹

Pajzs és Vért, 13. Bajtárs temetésekor a harctéren.

⁸⁰

Pajzs és Vért, 13. Bajtárs temetésekor a harctéren.

⁸¹

Magyar Zsinagóga, Lebovits József. Ima, 246.

társadalom egészét érintő háborús megpróbáltatások, az elesett honvédek, rokonok, ismerősök miatt érzett gyászt, fájdalmat is bibliai párhuzammal szemlélteti: „*Óh nézd! Ábrahámától, megpróbáltatásként, egyetlen fiát kérted áldozatul, de nem fogadtad el, meghagytad neki, óh, most hány Ábrahám hozta már meg legnagyobb áldozatát!*” „*Izsák maga vitte magával az áldozati fát, óh hány hősiünk viszi magával áldozati fáját, a fekete mankókat, élete végéig és hány fogja még vinni!*”⁸² Hasonlóképpen jelenik meg a társadalom nagy részét érintő, személyes veszteség miatt érzett fájdalom bibliai előképe: „*Ennek láttára nem kell nekünk is felkiáltani- midőn Saul és Jonathán halála fölött Dávid király: „Ah, mint estek el a hősök és vesztek el a harc eszközei.*”⁸³

A világháborús vereség élményének, a társadalmi feszültségnek és a Trianont követő revizionista, irredenta kultuszok megjelenésének hatására a két háború között a nemzetvallás ismét komoly szerephez jutott. A határok kérdéséhez kötődő kultuszokat a nemzetvallás és a szimbolikus politika jelképei, rítusai határozták meg. A nemzeti veszteség, határok kérdése mind a szimbolikus, mind a hatalmi reálpolitikát meghatározta, egyúttal része volt a köztudatnak és a közgondolkodásnak is.⁸⁴ A magyarországi zsidó irányzatok mindegyike azonosult Magyarország területi veszteségeit törvényes és diplomáciai keretek között revideáló törekvések szimbolikus megjelenéseivel, a szélsőséges irredentizmustól viszont elhatárolódott.⁸⁵ A neológ elit a megváltozott magyar nemzetkonceptió⁸⁶ és a *numerus clausus* ellenére is a korábbi intézményi stratégiát változatlanul hagyta, és a magyar nemzeti keretek között határozta meg magát. A magyar zsidóknak a magyar nemzet és magyar állam

---

82

Magyar Zsinagóga, Lebovits József. Ima, 245.

83

Magyar Zsinagóga, Büchler Zsigmond: Hősi halál, 234-235. Vértes József 70.gye. tartalékos zászlós ravatala mellett, 1915 március 19.-én.

84

ZEIDLER 2002, 9.

85

Vö. GLÄSSER-ZIMA 2010

86

Az első világháborús összeomlást követően megváltozott a fővonalbeli magyar nemzetkonceptió, az elsajátítható kultúrán és nemzeti célokkal való azonosuláson alapuló asszimilatív nemzeteszme helyébe a beleszületést hangsúlyozó etnikai nemzetértelmezések léptek. Lásd ROMSICS 2010.

iránti megtörhetetlen hűségéről a neológ felekezeti sajtó is többször hangot adott.⁸⁷ A határvesztés okozta csendes fájdalom és a kitartó hazafiság bizonyításaként olvashatjuk: „*A nagy fájdalom, mely a világháború nyomán fogva tartotta lelkünket, és amelyről azt hittük, hogy örökké fog tartani: íme lehűlt, csendes rezignációnak engedett helyet, és lassan-lassan egy eszmévé finomult, a honszerelem eszméjévé.*”⁸⁸ A nemzetvallás keretei között megjelenő hőskultuszt, az elesett katonák öröklétüvé lényegítését, valamint a revizionista gondolatot adaptálja és állítja vallási párhuzamba Pollák Miksa 1933-ban mondott beszédében. Az elesett katonák mitizálása a két világháború közötti retorikában, emlékműveken, emléktáblákon jól megfigyelhető,⁸⁹ amit a magyarországi neológ és az ortodox csoportok is átvettek és alkalmaztak.⁹⁰

„*Aki a hazáért meghal, az megdicsőült, azé az örök élet koronája. (...) Ti pedig hős fiaink, álmódjátok tovább boldog álmotokat! Boldogító ez az álom, mert mikor lehunytatok szemeteket, még Nagy-Magyarországot láttátok és ennek képét vittétek magatokkal sírotokba. Álmódjátok tovább boldog álmotokat és legyen az hasonlatos a bibliai Józseféhez, amely valóra vált és beteljesedett.*”⁹¹

A felvilágosodás mentén megjelenő külső elvárások (nyelvi magyarosodás, a kultúra átvétele) találkoztak a neológ csoportok befelé irányuló modernizációs szándékaival. Ezen stratégiák nyomán a neológ csoportok az integrációs folyamat részeként átvették a magyar nyelvet és kultúrát, amely jelenség része volt a korábban jiddis, illetve német nyelven mondott drósék magyarra váltása, valamint a liturgiai reformok is. A neológ csoportok belső modernizációja elsősorban a vallási hagyomány racionalista kritikájában, a nyugati kulturális minták átvételében jelentkezett. Ezek a folyamatok, kulturális váltások az első világháború idejére

---

⁸⁷

GLÄSSER-ZIMA 2010, 78.

⁸⁸

Pollák Miksa Ünnepi beszédei 1894-1937. 158-159. Megdicsőülés-a soproni 18. honvéd-ezred hősi halottai számára készült emlékmű megáldása. 1933 augusztus 6.

⁸⁹

bővebben HANKISS 1988.

⁹⁰

GLÄSSER 2014, 105.

⁹¹

Pollák Miksa Ünnepi beszédei 1894-1937.u.a. 159.

már jórészt végbementek, azonban a háború okozta felfokozott helyzetben a megváltozott identitás aspektusai a korábnál egyértelműben rajzolódtak ki. A magyarországi neológ elit a háborút egy olyan kihívásként értelmezte, amelyben a közös áldozatvállalás által bizonyíthatják integráltságukat, nemzethez tartozásukat, a dinasztia iránti lojalitásukat. A források vizsgálata egyértelműen kirajzolta a neológ csoportstratégia céljait a világháború során: az integrálódás, a nemzetbe olvadás szándéka határozta meg mind a külső, mind pedig a befelé irányuló stratégiát. Később, a két háború közötti időszakban, a neológ elit a megváltozott körülmények ellenére is kitartott e korábbi stratégiája mellett, a korszak meghatározó ideológiáit, jelképeit pedig adaptálta saját kollektív tudatába. A felhasznált források a neológ elitszövegek az integrálódás célja által meghatározott kollektív tudatának, identitásának megjelenítődéseként értelmezhetők a háborús propaganda, a szimbolikus politika és a nemzetvállalás keretei között.

A *Pajzs és Vért* és a homíliák elsődleges célja a népnevelés, valamint a katonák vallásgyakorlatának megsegítése mellett a külső társadalom elvárásainak, azaz elsősorban a közös, nemzeti áldozatvállalásban való részvételnek a kifejezése volt. Az imakönyv és a homíliák a neológ intézményi csoportstratégiát követve, ezen elvárásoknak az osztrák háborús propaganda retorikájának átvételével, a magyar nyelv használatával, a magyar nemzettudattal és a háborús célokkal való azonosulás kifejezésével igyekeztek megfelelni. A háború jelentette új jelenségek, szimbolikák értelmezéséhez a kultúraként felfogott zsidó vallási hagyományban, a szentírási, prófétai, liturgikus szövegekkel kerestek párhuzamokat, és vonatkoztatták azokat a jelen aktualitásaira. A befelé irányuló csoportstratégiát tekintve elsődleges céljuk a nemzeti kultuszok, a nemzetvállalás és a szimbolikus politika elemeinek a zsidó kollektív tudatba adaptálása volt, melyhez a csoport kollektív tudatában, kulturális emlékezetében élő vallási elemekkel kerestek lényegi azonosságokat.

A Holocaust ismerete többszörösen terhelte az azt megelőző magyarországi zsidó történelemről folytatott diskurzusokat, különösen, ha olyan időben közel eső és a nacionalizmustól áthatott korról beszélünk, mint az általam bemutatott korszak. Ennek tudatában írásom célja egy kulturális jelenség lehetőség szerint ítéletmentes bemutatása volt. Tanulmányomban igyekeztem a jelen ismereteit nem visszavetíteni a múltra, hanem a múlt jelenségeit a saját kontextusukon belül vizsgálni. Ugyanakkor – kisebbség vizsgálatáról lévén szó – fontosnak tartottam figyelembe venni a nagyobb társadalmi jelenségekkel való összefonódó párhuzamokat is. Írásom a jelen magyarországi zsidósága számára egy ítéletmentes bemutatását nyújtja a vallási hagyomány értelmezési lehetőségeinek, a magyar neológ mentalitástörténet egy kiemelkedően jelentős, ám a köztudat számára alig ismert korszakán keresztül.

Irodalom

ANTHONY D. Smith

1995 Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? in *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. szerk Bretter Zoltán és Deák Ágnes. Tanulmány kiadó, Pécs.

ASSMANN, Jan

2004 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz könyvkiadó, Budapest.

BARNA Gábor

2002 Idő és emlékezet. Közelítések az időhöz: Tanulmányok. Szerk.: Árva Judit, Gyarmati János. Néprajzi Múzeum (Tabula könyvek 3.) Budapest. 152-171.

DAMOHORSKÁ, Pavla

2010 The Jewish Prayer for the Welfare of the Country as the Echo of Political and Historical Changes in Central Europe. Univerzita Karlova v Praze, Husitská teologická fakultá, Praha.

DUBIN, Lois C.

2005 Enlightenment and emancipation, in: Modern Judaism. An Oxford Guide. Edited by Nicholas de Lange & Miri Freud-Kandel. Oxford University Press, Oxford, 2005. 29-41.

FRAUHAMMER Krisztina

2014 Imakönyvek : feltáratlan források. In: Vallás, egyén, társadalom. Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei (39, 7). SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged, pp. 67-89.

GALÁNTAI József

1974 Magyarország az első világháborúban 1914-1918. 159-162. Egyház és Háború. Akadémiai kiadó, Budapest.

GERŐ András

1999 Ferenc József, a magyarok királya. Pannonica kiadó, Budapest.

2004 Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből. Budapest: Eötvös Kiadó – PolgART Kiadó

GLÄSSER Norbert

2013 Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892-1944), Szöllösi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája, Szeged, 2012. november 8-10, Előadások, Pro Scientia Aranyérmesek Társasága, Budapest, 243-247.

2014 Az integráció politikai liturgiái: Szimbolikus politika és hazafiasság Löw Immánuel beszédeiben In: Tóth István (szerk.): Zsidók Szeged társadalmában. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, pp. 91-112

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

2010 Változatlanág a változásban A két világháború közötti budapesti zsidó csoportok önképe a megváltozott kárpát-medencei határok függvényében, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2010/1-2., 35-62.

GYÁNI Gábor

2000 Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest.

HANKISS Elemér

1988 Nemzetvallás. Immanens és transzcendens vallások. In. Kovács Ákos (szerk.): Monumentumok az első háborúból. Budapest. Népművelési Intézet, Múcsarnok. 36-48.

LÖW Immánuel

1903 Imádságok zsidók számára. Taub B. és Társa, Szeged.

1923 Száz beszéd, 1900-1922. Schwarz Jenő kiadása, Szeged.

JONATHAN D.SARNA

2005 Jewish Prayers for the United States Government: A study in the Liturgy of Politics and the Politics of Liturgy in Liturgy in the Life of the Synagouge (szerk.Ruth Langer and Steven Fine) Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns

KATZBURG Nathaniel

1999 Fejezetek az újkori zsidó történelemből Magyarországon. Budapest, Osiris.

KOHN Sámuel

1884 A zsidók története Magyarországon 1. köt. a legrégebb időktől a mohácsi vészig Budapest, Athenaeum.

MACZÁK Ibolya

2010 Imakönyvek az első világháborúban. Médiakutató 11. 99-102.

MEYER, Michael A.

2004 Two Persistent Tensions within Wissenschaft des Judentums. Modern Judaism Vol. 24, No. 2. 105-119.

ROMSICS Gergely

2010 Nép, nemzet, birodalom A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918-1941. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ROZENBLIT ,Marsha L.

2001 Reconstructing a National Identity. The Jews of Habsburg Austria during World War I. Oxford University Press.

STEFAN C.REIF

1993 Judaism and Hebrew Prayer: New Perspectives on Jewish Liturgical History (Cambridge: Cambridge University Press)

ZEIDLER Miklós

2001 A revíziós gondolat. Budapest, Osiris.

2002 A magyar irredenta kultusz a két világháború között. REGIO Könyvek. Budapest: Teleki László Alapítvány.

ZIMA András

2013a A történetiség új rendje a budapesti magyar nyelvű neológ és cionista sajtóban 1882-1938. Budapest. http://real-phd.mtak.hu/46/13/Zima_PhD_dissz_doi.pdf

2013b Az „örök zsidó kérdés” Első világháborús neológ és cionista csoportstratégiák a felekezeti sajtóban. 7. Tematikus szám: MMXIII Vol I. Nr. 1.
<http://orzse.hu/hacofe/vol7/zima-orokzsidokerdes-egyenloseg2013.htm>